

Статті

Микола ДМИТРЕНКО

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Mykola DMYTRENKO. On Ukrainian Folk Historical Songs as Objects of Scientific Research-Work.

Системне формування української фольклористики як науки почалося на поч. ХІХ ст., коли утвердились романтичні ідеї народницької доктрини. Вчені, письменники передусім намагались пізнати глибинні коріння свого народу, його мову, творчість. Народна лірика та пісенна епіка як об'єкти спорадичного збирання та студіювання стали інтенсивним процесом записування і вивчення. Оцінюючи внесок М.Максимовича у становлення української науки, М.Грушевський відзначив його найбільший подвиг – “вияснення народної основи української історії, її тягlosti й неперервності, укріплення на сім ґрунті того переконання, що український народ – це дійсний будівничий великого тисячолітнього діла української історії і одвічний господар української землі, політої його потом і кров'ю”¹. Як до усних документів історії зверталися передусім до історичних пісень. Відомо, історична пісня – епічний, ліро-епічний твір про історичний факт (чи факти) або історичну особу, що про них достовірно відомо з писемних історичних джерел².

Найперші записи історичних пісень належать ХІІ-ХІV ст. Пам'ятки середньовічної писемності дозволяють зробити припущення, що історичні пісні існували і в попередні століття. Дослідження епічного матеріалу можна починати з ХІ ст., бо вже літописці в значній мірі користувалися

усною творчістю як історичним джерелом³. Давньоруські літописці використовували стародавні билини – епічні пісні про героїзм народних богатирів. Билини Київської Русі мають прямі паралелі в козацьких думах, структура, архітекtonіка українських історичних пісень і дум були вироблені епічно-поетичною дружинно-лицарською традицією, найкращим зразком якої є “Слово о полку Ігоревім”, а також обрядовою сферою побутового життя. Літературну пам'ятку світового значення “Слово о полку Ігоревім” вважали за своєрідну українську думу ХІІ ст., схожу з невольницькими псалмами козацького періоду...⁴ Описуючи історичне минуле наших предків, автор “Слова о полку Ігоревім” найбільше використав народну творчість⁵. Зіставляючи поетику дум і “Слова...”, М.Максимович відзначав їхню близьку спорідненість⁶. “Слово о полку Ігоревім” “могло розвинутиись лише на ґрунті народної поезії, котра й досі на півдні Росії близька до тієї пам'ятки”⁷, – підкреслював М.Драгоманов.

Помітний вплив фольклору на висвітлення історичних подій “Галицько-Волинським літописом”⁸ та іншими літописами ХІІІ-ХІV ст. У літописі Самовидця (ХVІІ-ХVІІІ ст.) фольклор займає чільне місце. У літописах пізнішого періоду, наприклад в “Історії Русів”, описані події ХVІ-ХVІІ ст. в дусі історичних пісень і дум⁹. І.Жданов зауважив: “З найдавніших часів існували пісні історичного змісту. Ці пісні мали характер величань, тому їх можна назвати ліро-епічними, а не просто епічними”¹⁰. У монографії

³Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ).– К.: Вид-во Київського ун-ту.– 1959.– С. 23.

⁴Дмитренко Микола. Українська фольклористика другої половини ХІХ століття: Школи, статті, проблеми.– К.: Сталь.– 2004.– С. 233.

⁵Возняк М. Історія української літератури.– Т. І.– Львів, 1920.– С. 238-242.

⁶Див.: Сборникъ украинскихъ песенъ, издаваемый Михайломъ Максимовичемъ.– Ч. І.– К., 1849.– С. 3-4.

⁷Драгоманов М. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство.– Т. І.– Львів.– С. 4.

⁸Цит. за Марченко М.І. Українська історіографія...– С. 28: Летопись по Ипатьевскому списку. Полное собрание русских летописей.– Т. І.– СПб., 1908.– С. 715-716.

⁹Див.: Марченко М.І. Укр. історіографія...– С. 114.

¹⁰Жданов И.Н. История русской словесности.– СПб., 1893.– С. 53-54.

¹Грушевський М. Розвиток літературних досліджень і вияви в них основних питань українознавства // Українська література у портретах і довідках: давня література – література ХІХ ст.: Довідник.– К.: Либідь, 2000.– С. 190.

²Восточнославянский фольклор: Слов. науч. и нар. терминологии / Редкол.: К.П.Кабашников (отв. ред.) и др.– Мн.: Наука и Техніка, 1993.– С. 205.

про історичну правдивість фольклору В.Мельник відзначав, що майже всі автори літописів, хронік, мемуарів, історичних нарисів та іншої літератури до кінця XVIII ст. використовували фольклорні твори як народні джерела, менше вдаючись до їх історичного аналізу. В основному це були принагідні цитування та огляди усних народних творів, певні згадки про пісню з приводу якоїсь події та ілюстрація фольклорними творами авторських тез і аргументація ними окремих висновків¹¹.

Відгуки про українську мову, поезію й записи народних українських пісень збереглися в давніх чеських та польських джерелах. Найдавнішим записом української народної пісні вважається текст староукраїнської історичної балади про Стефана-воеводу (“Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш”) з рукописної граматики XVI ст. чеського вченого і церковного діяча Яна Благодіва (1523-1571)¹². Українська пісня мала популярність і в Польщі. Уривки українських пісень зустрічаються як цитати в листах вельмож до короля. Українські пісні посіли неабияке місце в польській літописній, історичній та художній літературі XVI-XVII ст. Історичними піснями нашого народу скористався відомий польський літописець, історик і поет XVI ст. М.Стрийковський, про українські думи згадував у своєму літописі С.Сарницький (XVI ст.)¹³.

Публікації українських народних історичних пісень знаходимо в російських пісенниках 90-их рр. XVIII ст.: у збірнику М.Новикова “Полное новое собрание российских песен. Четыре части” (1780-81) – у четвертій частині наведено вісімнадцять українських пісень, серед них – історичні пісні “Відкіль ідеш?”, “У Глухові у городі да всі дзвони дзвонять”, “Ой сів пугач на могилі та й крикнув він: пугу!” У пісеннику “Молодчик с молодкою...” (1790) серед п’ятнадцяти українських пісень вміщено також “Засвистали козаченьки в похід з полуночі” та “Був Сава в

Немирові” (про Гната Голого і Саву Чалого)¹⁴. У журналі “Новые ежемесячные сочинения”¹⁵ було надруковано дві українські історичні пісні про зруйнування Січі. У збірці “Избранный песенник или собрание наилучших старых и самых новейших русских песен”¹⁶ серед дев’яти українських народних пісень вміщена одна історична – “Засвистали козаченьки в похід з полуночі”. Історичну пісню про руйнування Січі подано у книзі Йоганна Міллера “Подорож з Волині в Херсон в 1787 р.”, що вийшла у Гамбурзі українською мовою, але в німецькій транскрипції. Цим майже і вичерпується публікування у XVIII ст. українських історичних пісень¹⁷.

На поч. XIX ст., у час “весни народів”, “слов’янського відродження”, посилюється зацікавлення творами народної поезії. У пісеннику “Всеобщий, новоизбранный песенник всех лучших российских авторов...” (Ч. IV.– Москва, 1805) було надруковано дві пісні про життя чумаків і козаків. У “Грамматике малороссийского наречия...” О.Павловського (СПб, 1818) для ознайомлення з живою українською мовою вміщено відому українську історичну пісню “Гомін, гомін по діброві” та ін.¹⁸ Щедро насичена народними піснями і п’еса І.П.Котляревського “Наталка Полтавка”, де одна з пісень (“Ворсклорічка”) своїм характером, образами, композицією, манерою зображення дуже близька до історичних пісень.

Першу спробу дослідження і видання української народної поезії здійснив М.Цертелев. У 1818 р. у журналі “Сын отечества” він надрукував статтю “О старинных малороссийских песнях”. Першу невелику збірку української народної поезії “Опыт собрания старинных малороссийских песней” М.Цертелев видав 1819 р. Думи і пісні, що ввійшли до збірки, М.Цертелев

¹¹Мельник В.М. Історична правдивість фольклору (XI-XVII ст.).– Львів: Вид-во Львівського ун-ту.– 1968.– С. 11.

¹²Кирчів Р. Донаукові зацікавлення українським фольклором та етнографією // Народна Творчість та Етнографія.– 2005.– № 1.– С. 66-67.

¹³Коломицева М.О. Нудьга Г. – послідовник М.Максимовича і пропагандист української народної пісні // Літературознавчі студії: Збір. наук. праць.– Вип. 11.– К.: Видавничий Дім Дмитра Бургалю.– 2004.– С. 209-210.

¹⁴Див.: Українські народні думи та історичні пісні.– К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1955.– С. VII.

¹⁵Песенник // Новые ежемесячные сочинения.– 1792.– № 182 (ноябрь).– С. 23-24.

¹⁶Избранный песенник или собрание наилучших старых и самых новейших русских песен.– Москва, 1775.

¹⁷Лазаревский А. Запорожская песня, записанная немцем от немца // Киевская Старина.– 1883.– № 10.– С. 322-325.

¹⁸Див.: Павлій П.Д., Родіна М.С., Стельмах М.П. Вступна стаття // Українські народні думи та історичні пісні.– К., 1955.– С. VIII.

назвав старовинними піснями, бо у той час термінів “дума”, “історична пісня” в науковому обігу ще не було, не були визначені її особливості жанру. Він сприймав записані тексти як “пам’ятки старовини”, що розповідають про минулі події героїчної історії України. Тим самим він уперше звернув увагу на історизм дум і пісень, побачив у них джерело для вивчення поглядів і звичаїв, думок і почуттів наших пащурів, зображення в них найвизначніших з народного погляду історичних подій. Українські думи та пісні уявлялись йому відображенням історії і побуту конкретного народу з його особливою долею і своєрідним укладом життя. Відтак великого значення М.Цертелев надав народним співцям-кобзарям, що оспівують подвиги героїв своєї Вітчизни. Аналіз матеріалу збірки і приміток до текстів свідчать, що М.Цертелев намагався визначити хронологічні рамки епохи, відображеної в думах і піснях, підкреслюючи при цьому “природність і правдивість зображення” історичних подій. Він структурував матеріал за хронологічним принципом, який дає нам можливість умовно поділити записані фольклористом-любителем думи і пісні на такі три цикли: а) про турецько-татарську неволю; б) про події національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти у 1648-1659; в) сімейно-побутові. Слід відзначити, що історичний інтерес до дум і пісень в укладі першої друкованої збірки не був ще власне джерелознавчим. Більше його захоплювали естетична цінність народної творчості. Аналіз праці М.Цертелева дає можливість визначити характерні особливості уснопоетичних творів, які увійшли до його збірки: а) історичний зміст; б) героїчний характер; в) втілення високої народної моралі; г) своєрідні форми. Цінність збірки полягала в тому, що в ній уперше було підкреслено історико-літературне значення дум і пісень, висловлено естетичну оцінку усної народної творчості, відкривався шлях і визначались напрями для подальших розвідок. Праця М.Цертелева стала своєрідною віхою в історії української фольклористики, започаткувала ряд фундаментальних досліджень історичних жанрів фольклору.

Важливою подією для історії наукового дослідження українських дум і пісень була поява трьох збірок “Малороссийские песни” (Москва, 1827), “Украинские народные песни.– Ч. I”

(Москва, 1834) і “Сборник украинских песен.– Ч. I” (К., 1849) видатного українського вченого М.О.Максимовича. Передмову М.Максимовича до збірки пісень 1827 р. можна вважати першою теоретичною працею, з “якої слід починати історію української фольклористики як науки”¹⁹. Саме М.Максимовичу належить наукове закріплення терміну “дума” за “лірико-епічними творами української усної словесності про події з життя козацької України 16-17 ст., що відрізняються від інших фольклорних творів формою і способом виконання”²⁰.

У наступній збірці М.Максимович порівнює думи з піснями, вказуючи, що від пісень думи відрізняються більш розповідним чи епічним характером, хоча іноді, наближаючись до пісні, набувають пісенного розміру²¹. Згодом, у збірці 1849 р., М.Максимович удосконалив дефініцію, підкресливши професійний характер кобзарських співів, генетичну спорідненість між “Словом о полку Ігоревім” і думами, відсутність у них любовних мотивів. Велике значення праць М.Максимовича для науки дало підставу С.Єфремову, назвати “Сборник малороссийских песен” новим етапом і в наукових здобутках українства, і в історії української самосвідомості²². Уважне ставлення до народної пісенності привело пізніше М.Максимовича до висновків про необхідність синтезу історії та етнографії, про важливість етнографії як науки, що сприяє осмисленню історії народу, його звичаїв, традицій, обрядової культури. Б.Кирдан писав: “Збірники М.Максимовича ознайомили читачів з ліричними та історичними піснями та думами. Зовсім не випадково вони здобули великий громадський резонанс і дістали високу оцінку сучасників”²³.

¹⁹Попов М.К. К вопросу о путях развития эпоса восточных славян.– Москва, 1958.– С. 285.

²⁰Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні.– Т. 2.– К., 1993.– С. 604. Про походження терміну “дума”, а також жанрову специфіку українських народних дум див.: Дмитренко М. Українські народні думи як феномен традиційної культури // Дмитренко М. Українська фольклористика: Акценти сьогодення.– К.: Сталь, 2008.– С. 20-69.

²¹Максимович М. Украинские народные песни.– Т. II.– Москва, 1934.– С. 42.

²²Єфремов С. Максимович в історії української самосвідомості // Єфремов С.О. Літературно-критичні статті.– К., 1993.– С. 318-321.

²³Кирдан Б.П. Собиратели народной поэзии: Из исто-

Серед фольклористів не було єдності у визначенні меж жанру історичної пісні, чіткого уявлення про ті критерії, якими слід керуватися при виділенні історичної пісні з-поміж ряду споріднених пісенних творів. Термін “історична пісня” увійшов до вжитку в 30-их рр. XIX ст. У статті “Про малоросійські пісні” М.Гоголь вперше заговорив про історизм української народної пісні, підкреслюючи реалізм народнопоетичної творчості, але надав терміну “історична пісня” надто широкого розуміння. Пізніше М.Гоголь уточнив суть терміну, об’єднавши ним лише групу пісень про історичні події й особи. “Пісні малоросійські можуть цілком називатися історичними, тому що вони не відриваються ні на мить від життя і завжди відповідають тодішньому стану почуттів”²⁴. Представники “історичної школи” на чолі із російським ученим Вс.Міллером вбачали історизм пісні у ступені відповідності героїв, подій та географічних назв конкретним історичним фактам. У фольклористиці XIX ст. “історична школа” була великим кроком уперед у поясненні фольклорних явищ фактами історичної дійсності. Та суттєвий недолік цієї школи полягав у тому, що її представники надто вузько розуміли історизм народної поезії, прив’язували художній твір до певної події, особи, місця, часу. При цьому ігнорувалася специфіка пісні як виду мистецтва. М.Гоголь виступав проти прямолінійного розуміння історизму народної поезії. Він відстоював право творця на домисел, який не знижує реалістичності пісні. Він писав: “Історик не повинен шукати в них [піснях. – М.Д.] вказування дня і числа битви або точного пояснення місця, правильної реляції; у цьому не багато пісень допоможуть йому. Але коли він захоче пізнати справжній побут, стихії характеру, всі найтонші відтінки почуттів, хвилювань, страждань, радощів народу, що описується, коли захоче випитати дух минулого віку, загальний характер всього цілого і окремо кожного часткового, тоді він буде задоволений цілком; історія народу розкриється перед ним в ясній величч”²⁵.

Внеском у фольклористику був альманах

рии украинской фольклористики XIX в.– Москва: Наука, 1974.– С. 79-80.

²⁴Гоголь М.В. Твори в трьох томах.– Т. III.– Держліт-видав України.– К., 1952.– С. 394.

²⁵Там само.

І.Срезневського “Запорожская Старина”, де надрукована чимала кількість історичних пісень і дум. Молодий вчений опублікував свої записи і матеріали, зібрані протягом семи років, а також надіслані друзями і знайомими. Перша частина тому мала підзаголовок “Пісні та думи про осіб та події до Богдана Хмельницького”, передмову до пісень, дум, історичні довідки та коментарі до текстів, що свідчило про спробу наукового оформлення видання. І.Срезневський звернув увагу на усні народні думи та історичні пісні, що зберігались у пам’яті бандуристів, як на багате джерело для дослідження історії й побуту українського народу. Порівнюючи думи й пісні, І.Срезневський відзначав: “У думках немає тієї невимушеності, тієї свободи почуття, яка горить у піснях...”. У піснях, писав він, “виразилася лірика й граматика народної поезії запорожців; у думках - похмурій, холодний епізм”. Думи й пісні запорозькі важливі для історика та етнографа тому, що “підкорені музиці, будучи повторювані слово в слово, чи майже так, вони підлягали меншому впливу часу, правильніше зберегли свій зміст...”. І.Срезневському належить одна з перших спроб визначення історичної пісенності. Пояснюючи характер відбору матеріалу, він відзначав, що друкує “пісні й думи власне історичні, тобто такі, що мають предметом розповідь про події та особи історичні”²⁶. М.Костомаров у рецензії на “Запорожскую Старину” наголосив, що “заслуга І.Срезневського полягає в тому, що він перший у нас указав, яким чином важливість історичних пісень повинна оцінюватися разом з критичним оглядом подій”²⁷. Публікацію І.Срезневського високо оцінили М.Гоголь, М.Максимович, Т.Шевченко, М.Костомаров, В.Антонович, М.Драгоманов. Отже, у своїй праці І.Срезневський уперше застосував принцип аналітичного зіставлення літописів, дум та історичних пісень з метою встановлення правдивості зображення історичних подій у фольклорних творах. Фактично І.Срезневський започаткував історико-джерелознавчий напрям дослідження дум та історичних пісень, підходи до якого визначилися у працях його попередників.

Іншим було розуміння дум та історичних пі-

²⁶Запорожская Старина. И.Срезневский.– Ч. I.– Харьков, 1833.– С. 15-16.

²⁷Етнографічні писання Костомарова.– 1857.– С. 241.

сень як фольклорного жанру у 30-их рр. ХІХ ст. у польських етнографів і фольклористів, що працювали в Галичині, – у В.Залеського і Ж.Паулі. У передмові до своєї збірки “Пісні польські і руські люду галиційського” (1833) В.Залеський висловив переконання, що думи є не специфічним жанром української народної творчості, а явищем всезагальним: “кожний народ думає, кожний народ має думи-пісні”²⁸. Цікаво, що всі “пісні чоловічі”, що ввійшли до другого розділу, упорядник вважав історичними. Власне історичними піснями названі лише чотири, в яких відбилися події, що були важливими для цілого краю. Інші 33 пісні упорядник вважав історичними в меншій мірі, бо в них відображаються події, пов’язані з діяльністю окремих, хоч і відомих, осіб. У двотомній збірці “Пісні люду руського в Галичині” Ж.Паулі, як і В.Залеський, намагався осмислити питання історизму пісень, визначити межі народної історичної поезії. У “Польсько-російському словнику” (Вільно, 1829) С.Міллера серед різних значень слова дума читаємо: “Дума, героїчна пісня, рід віршування сумного і жалібного”²⁹.

Отже, у польській літературі термін дума розуміли, як героїчну, історичну пісню, незалежно від її форми – елегантного, сумного змісту.

Відповідно до польської традиції усі пісні історичного змісту П.Лукашевич вважав думами. У передмові до збірки “Малорусские и червонорусские народные думы и песни” (СПб., 1836) автор вказав на “реліктовий” характер історичної пісенності і вважав, що в “старину” кожен малорос був “музикою”. Більшість текстів він супроводив історичними довідками про події та осіб. У вступі до першої частини П.Лукашевич стверджував тезу про відмирання, занепад української народної пісні. Матеріал, надрукований збірочем і видавцем, являє собою велику наукову цінність. У збірці твори розташовані за тематичною та жанровою ознаками. На першому місці пісні й думи на історичну тематику (про боротьбу з турецько-татарськими набігами, про повстання проти гноблення Польщею та про антифеодалну боротьбу), рекрутські й солдатсь-

кі пісні. Цінність праці П.Лукашевича полягала передусім у новизні репрезентованих текстів. У першу частину він помістив чотири нових думи (“Буря на Чорному морі”, “Плач невільника”, “Самійло Кішка”, “Голота”) і два нові варіанти (“Івась Коновченко”, “Проводи козака”). Багато пісень історичного змісту (“Байда”, “Нечай”, “Швачка”, “Авраменко”, “Левенець” та ін.) П.Лукашевич назвав думами. Важливо, що “завдяки йому (П.Лукашевичу) дослідники отримали в своє розпорядження думи і пісні в основному у тому вигляді, в якому вони і були записані”³⁰.

Із національним відродженням у Галичині періоду 30-их рр. ХІХ ст. пов’язане захоплення народною творчістю. І першою спробою стала “Русалка Дністрова” (1837), що її упорядковали М.Шашкевич, Я.Головацький, І.Вагилевич. Подані в альманасі твори поділено на “мужицькі думи” та “жіноцькі думки”. Визначними рисами “мужицьких дум” названі епізми (“биличність”) та гіперболізм (“буйна” та “дика” сила). У передмові подана спроба визначення дум. Сюжети, якими ілюструється визначення (від’їзд козака з дому на війну, прощання з сестрою тощо), свідчать про те, що автори “Русалки Дністрової” у розумінні дум схилялися до позиції польських етнографів. Автори звертають увагу й на те, що носіями дум і пісень були сліпі кобзарі, які прославляли героїчне минуле, хоч епохи, відображеної у творах, не окреслювали. Нових підходів до вивчення пісень і дум не було, але цінність альманаху полягала в іншому – книга “спасла народ від загибелі й отворила очі кожному письменному чоловікові, в якого лишилося ще незіпсоване українське серце, показала йому положення, обов’язки для народу й спосіб, як ті обов’язки треба сповняти”³¹.

Аналіз названих праць дає підстави для висновків про те, що в 30-их рр. ХІХ ст. цікавилися народною творчістю, але не було серйозного підходу до систематичного дослідження жанрової специфіки дум та історичних пісень. Скоріше це було “ділом патріотичного захоплення окремих одиниць з-поміж українського суспільства”³².

²⁸Waclaw z Oleśka. Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, z muzyka instrumentowana przez Karola Lipińskiego.– Lwów, 1833.– S. 1.

²⁹Цит. за: Рильський М. Героїчний епос українського народу.– К., 1955.– С. 6.

³⁰Кирдан Б.П. Собирання народної поезії.– С. 151.

³¹Велика історія України: У 2-х томах.– Т. 1.– К., 1993.– С. 243.

³²Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у ХІХ – на поч. ХХ ст. та її досягнення // Українська культура:

У 1841 р. у журналі “Отечественные записки” (Т. XV.– С. 68-93) з'явилася робота Ф.Євєцького “Малоросійськія историческія песни и думы”. Хоча основний матеріал було взято зі збірки Ж.Паулі, та укладач дослідив твори і помітив спольщення їх, неточність у історичних подіях.

Одним з тих, хто висловлювався про велику історичну цінність народної поезії та про необхідність її вивчення істориками, був М.Костомаров. У пошуках першоджерела історичної пісенності М.Костомаров порівнював російську та українську епічну народну поезію, наголошуючи, що билини, на відміну від дум, зберігають архаїчні елементи. У роботі “Об историческом значении русской народной поэзии” (1843) М.Костомаров виклав свої погляди на народну поезію як на важливе джерело вивчення історії народу. Як історик М.Костомаров зважав на той факт, що навіть у піснях історичних художня фантазія переосмислює реальні факти і з плином часу витісняє їх вимислом, тому твори народної поезії неможливо сприймати як документ, літопис минулих подій. У “Малорусском литературном сборнике” (1859) деякі історичні пісні подані з варіантами, а після них – поширені примітки. Значну частину зібраних дум і пісень М.Костомаров надрукував у п'ятому томі “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край” П.Чубинського (1874). У монографії “История козачества в памятниках южнорусского песенного творчества” (це дослідження М.Костомаров вважав безпосереднім продовженням “Исторического значения южнорусского народного песенного творчества”)³³, він цитував твори, але не завжди вказував, де, коли, від кого вони записані. У “Етнографічних писаннях Костомарова” знаходимо студію про історичну народну поезію. “З одного боку, пісня, на думку М.Костомарова, – істина, бо є продуктом колективної “несвідомої” творчості (пісні “народжуються тоді, коли народ не носить маски”; у пісні народ “з'являється таким, як є”). З іншого боку, народна пісня як історичне джерело має художню обробку дійсності, “поезія передбачає вигадку”, “історичні події в них (піснях) підлягають відсту-

пам від дійсності”³⁴. Вчений відрізняв думи від історичних пісень: вважав, що думи взагалі довші від пісень, але не завжди можна розмежувати думу від пісні. Одним із перших серед дослідників дум та історичних пісень М.Костомаров визнав існування безповоротно втраченого великого масиву історичної пісенності, фіксація зразків якої почалася досить пізно. Класифікуючи “малоросійську історичну народну поезію” (думи та історичні пісні), М.Костомаров розрізняв три тематичні цикли: 1) турецько-татарський (пам'ятки про подвиги козаків на берегах Дунаю, про морські походи, про татарські набіги і війну з татарами в степу); 2) “польський” (події визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького за створення самостійної держави); 3) “російський” (приєднання українських земель до російського царства (1654 р.). Таким чином, у дослідженнях М.Костомарова цінні історико-хронологічний принцип класифікації пісенності, підхід до вивчення українського епосу як до історичного джерела.

Новими методами в записуванні й дослідженні дум та історичних пісень були публікації 1850-их рр. Серед видань української історичної пісенності цього періоду виділяються “Народные южнорусские песни” (1854) А.Метлинського. У збірці звернуто увагу на відображення картин народної історії і побуту, завдяки чому епічні твори можуть бути правдивим джерелом. А.Метлинський дотримувався історико-джерелознавчого підходу до вивчення дум та історичних пісень, визначав у них існування повчальних мотивів та особливого типу героїки. З п'яти розділів книги у двох подано історичні пісні поряд з думами, серед яких учений розрізняв: а) “пісні і думи повчальні”; б) “пісні та думи про минувшину”. Побутові та морально-етичні пісні та думи відокремлювалися від історичних пісень та дум, які, в свою чергу, поділялися відповідно до найважливіших етапів історії України: зображення боротьби українців проти турецько-татарського та польського поневолення. Наукова вартість цього видання висока. Крім великої кількості нових, уперше опублікованих матеріалів, тут вміщено інформацію про кобзарів (подано список), місце запису, а також запропонова-

Лекції за ред. Д.Антоновича.– К., 1993.– С. 28.

³³Русская Мысль.– 1880.– Кн. I.– Отд. II.– С. 1, сноска.

³⁴Там само.– С. 15.

но правила для збирачів. Праця А.Метлинського привернула увагу наукових кіл того часу, нею користуються як першоджерельним матеріалом і сучасні фольклористи.

У 1856 р. П.Куліш надрукував оригінальний збірник історичних та етнографічних матеріалів “Записки о Южной Руси”, де майже третина першого тому присвячена історичній поезії та кобзарям. П.Куліш наголосив: думи та пісні склалися не за спогадами, а по свіжих слідах подій, за життя своїх героїв. Зроблено й висновок про близькість епічних творів різних народів за походженням та суспільними мотивами, що започаткувало порівняльне вивчення українського епосу з епосами народів світу. Під думами вчений розумів “старовинні римовані, або тонічні перекази”, “рапсодії південних сліпців”, “славослов’я”, “римовані літописи”³⁵. Хоча П.Куліш уникав у своєму виданні принципів подачі пісень у певному порядку (зміст книги поділено відповідно до джерел), та “він намагався привернути увагу читачів і до тих процесів, які забезпечують зародження і збереження впродовж століть творів народної словесності; старався нагадати смисл, що зв’язує народ з цими виявами його поетичних устремлінь, і взагалі уявити повну картину цієї цікавої сторони народного побуту, з непомітними на перший погляд подробицями”³⁶.

У виданні М.Закревського “Старосветский бандуриста” (1860-1861) укладач відніс думи та історичні пісні до воєнних, у яких описується розгульне життя козаків, запорожців, чумаків, іноді гайдамаків; від’їзд у чужу сторону, туга за батьківщиною, за матір’ю; зображуються набіги, рицарство, бойові сутички, або спомини про них; оспівується смерть козаків; найчастіше смуток матері про сина, чи сестри про брата; любов батьківську. Зроблено спостереження над рухом мелодії українських пісень, опубліковані ноти. У цей час з’являються публікації з мелодіями (М.Лисенко, А.Кодіпінський, збірка “Южнорусские песни”. – Т. I, 1857, що її приписують М.Маркевичу та ін.).

Найповнішим виданням історичних дум та пісень ХІХ ст. можна вважати узагальнюючу, но-

ваторську працю В.Антоновича і М.Драгоманова “Исторические песни малорусского народа” (1874-1875). Упорядники мали за мету на автентичному пісенному матеріалі довести, що в історичних піснях та думах зафіксовано всі етапи історії українського народу. Зібрані думи та пісні, за переконанням авторів, були незаперечним доказом безперервності фольклорної традиції, починаючи від дружинно-княжої пори до кін. ХІХ ст. У роботі запропоновано оригінальні методологічні підходи у дослідженні пісенної епіки, визначено поняття “історична пісня” (зауважимо: поняття, а не жанр), розширено розуміння історизму народних пісень, досліджено проблеми у вивченні жанру дума. “Хід роботи по вибору, зведенню і поясненню тих пісень, які з першого погляду приймаються за історичні, тобто пісень з іменами осіб і подій записаних в літопису, привів нас поступово до необхідності прийняти термін історичні пісні трохи ширше, ніж приймали його інші видавці. Іменовані особи і події можуть бути зрозумілі тільки в зв’язку з усією обстановкою, що їх оточувала; вони – тільки зовнішні показники тих процесів, які відбуваються в загальнонародному житті. Тому ми зупинились на думці видати під звичним, хоча й не зовсім точним по своїй загальності, іменем історичних пісень малоросійського народу всі пісні, в яких відбилися зміни суспільного ладу цього народу”³⁷. До історичних пісень вчені з ІХ до серед. ХІХ ст. зараховують історичні думи, історичні балади, суспільно-побутові пісні (козацькі, гайдамацькі, опришківські, кріпосницькі, або пісні “про волю”, рекрутські і солдатські), епічні колядки парубкові з історичною підосною, щедрівки тощо. Тобто основним змістом історичних пісень дослідники вважають ті зміни суспільного ладу, ті події, що були характерними для певного етапу історичного розвитку українського народу. Здобутком М.Драгоманова та В.Антоновича в “Історичних піснях...” були нові підходи до систематизації, хронологізації матеріалів, а також виявлення в записах та публікаціях пісень та дум фальсифікатів. Якщо попередні збірки, що стали вже класичними (М.Цертелева, М.Максимовича, П.Лукашевича, А.Метлинського та ін.), відзна-

³⁵Куліш П. Записки о Южной Руси. – Т. I. – СПб., 1856. – С. 194-198.

³⁶Дмитренко Микола. Українська фольклористика другої половини ХІХ століття. – С. 183.

³⁷Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл.Антоновича и М.Драгоманова. – Т. I. – К., 1874. – С. III.

чалися зібраним матеріалом, то “Історичні пісні...” мають своїм основним завданням оцінити цей матеріал з погляду світової науки, хочуть увести сентиментальні суб’єктивні критерії³⁸. Правильно розуміючи справжнє місце і важливу роль народнопоетичного слова в процесі історичного розвитку суспільства, В.Антонович і М.Драгоманов запропонували визначення суті історизму народної пісні, яке надовго стало у фольклористиці панівним.

Перебуваючи в еміграції, М.Драгоманов продовжив роботу над упорядкуванням та коментуванням історичних пісень (“Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880)” (Женева, 1881), “Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст. Частина перша” (Женева, розділ перший, 1883; розділ другий, 1885. Друга частина так і не вийшла в світ). Термін “пісня про громадські справи” в розумінні М.Драгоманова тотожний терміну “історична пісня” (хіба що трохи іншого відтінку і, може, більш вузького значення), а термін “політичні” у назві збірки “Політичні пісні...” неточний, бо до збірки ввійшли пісні історичні й частково побутові. На штучність цього терміну одним із перших звернув увагу М.Сумцов. “Перед нами народна поезія, епічна чи дуже близька до епосу, а епос – дещо відмінне публіцистики й політики. Публіцистика й політика живуть інтересами хвилини... Народна поезія – дещо вистояне, спокійне, об’єктивне. На перше місце висувається спокійне споглядальне відношення до минулого, яке переривається місцями добродушною іронією, місцями хвалою добру...”³⁹. Ще недоліки збірки – велика кількість історичних пояснень, вільність у хронологічному віднесенні багатьох пісень до 1709-33 рр. При всіх хронологічних перебільшеннях збірка М.Драгоманова має велике наукове значення.

У розвідках другої пол. XIX ст. праць про історичні пісні порівняно небагато, у деяких роботах тільки згадується про дане поняття або друкуються окремі пісні чи їх уривки. Слід відзначити П.П.Чубинського (5-й том

“Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край”, СПб., 1874), І.Я.Рудченка (“Чумацкие народные песни”); історичні пісні, зібрані Я.Новицьким на Катеринославщині, склали основу двох виданих та однієї підготовленої до друку збірок (1894, 1908); збірка Б.Д.Грінченка “Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях” (Т. III, Чернігів, 1899). Чимало матеріалів про українські історичні пісні XVIII-XIX ст. опубліковано у виданнях “Киевская старина”, “Этнографическое обозрение”, “Сборник Харьковского историко-филологического общества”, “Живая старина”, “Русские ведомости” та інших.

Серед помітних публікацій історичних пісень двох перших десятиліть XX ст. можна відзначити збірку “Малороссийские народные песни, собранные проф. Д.И.Эварницким в 1878-1905 гг.” (Катеринослав, 1906). Характерно, що Д.Яворницький під час запису фіксував назву населених пунктів чи місцевості, де була занотована пісня, маркував історичні твори такими означеннями: “запорожецька пісня”, “запорожецька козацька пісня” та ін. У збірці М.Січинського “Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине 1874-1903” (Єкатеринослав, 1908) вміщено тільки історичні пісні, що привернуло до жанру особливу увагу.

Визначний внесок в українську фольклористику, в дослідження народних історичних пісень здійснив І.Франко. Зокрема, в монографії “Студії над українськими народними піснями” (1907-1913) широко розглянуто пісні XV-XVII ст. на тлі історичних подій, враховано всі відомі на той час варіанти пісень. На конкретних сюжетах і мотивах І.Франко показав зв’язки між пісенністю слов’янських народів, між літературними і фольклорними процесами, подав хронологічну систематизацію історичних пісень XVI-XVII ст. та піддав критиці безпідставні погляди деяких вчених щодо походження та змісту окремих творів. І.Франко детально розглянув кожну пісню, причому через її зв’язки з історичною епохою, порівняв історичні пісні українського народу з подібними піснями сусідніх слов’янських народів – російського, сербського та хорватського. На основі близьких сюжетів і текстів пісень він показав зв’язки між цими народами та вказав на спіль-

³⁸ Дмитренко Микола. Українська фольклористика другої половини XIX століття. – С. 236: див. також: Грушевська К. Українські народні думи. – Т. I. – С. СІ.

³⁹ Сумцов М. К истории зданий малорусских исторических песен. – СПб., 1899. – С. 4.

ні історичні умови, що сприяло переходу пісень від одного народу до іншого. Останнє особливо яскраво виявлено на матеріалі українських, сербських і болгарських пісень, в яких відображено турецько-татарські напади, що їх довелося пережити цим народам. Виходячи зі змісту та форми пісень (ритміки), І.Франко встановив давність пісні, її місце серед історичної пісенності України XVI-XVII ст.⁴⁰

Науковий інтерес становить розвідка відомого історика-архівіста І.Каманіна "Українські богатирі козацької доби" (1913), в якій автор розглядав "сліди богатирського епосу в думах", викладав ознаки козацького "богатирства" і навів список українських "козаків-богатирів" (старий Матяш, Фесько Ганжа Андибер, козак Голота, Овраменко, Хведор Безрідний, Азовські і Самарські брати, Коновченко, Олексій Попович та ін.)⁴¹, героїв історичних пісень.

Регіональний підхід до вивчення історичних пісень застосував М.Сумцов у своїй роботі "Слобідсько-українські історичні пісні" (Черкаси, 1918). Автор описав місцеву поетичну творчість, етнографічні особливості народного життя Слобожанщини та Галичини. Ця робота містить історичні довідки та уривки з історичних пісень.

Метою книги Н.Григор'їва (Григор'єв-Наш) "Історія України в народних думах та піснях" (К., 1918; Кам'янець-Подільський, 1919) було показати історію України через пісні народу. Робота присвячена цілковито козащині. Автор подав історичні пісні та думи для навчання дітей історії рідного краю як "першого ступеня національного освідомлення"⁴². Тексти ілюстрували реальні події, бракувало належних історичних коментарів. Виправлення, редагування текстів, неперевірені джерела знижували наукову цінність праці, але знахідкою автора була ідея застосування історичної пісенності в народній освіті.

Помітним явищем вдалого поєднання науковості і популярності викладу стала збірка Д.Ревуцького "Українські думи та пісні історичні" (1919). У передмові автор погодився з

М.Костомаровим щодо тлумачення історичних пісень, подав відомості про історію терміну "дума" та генезу жанру. До історичних пісень Д.Ревуцький, щоправда, зарахував бурлацькі, чумацькі, рекрутські й цехові⁴³. Майже всі пісні подано в хоровому розгляді, бо автор своєю розвідкою хотів допомогти вчителю або учневі. Крім того, заслугою було укладання найбільш повного на той час бібліографічного покажчика видань, статей та розвідок про народнопісенну творчість.

Важливу роль у історії вивчення жанру історичної пісні відіграли джерелознавчі та методологічні комісії: Етнографічна комісія (1924-1934), Комісія історичної пісенності (1924-1930), Культурно-історична комісія (1924-1930), Кабінет музичної етнографії (1921-1936), а згодом наукові установи: Інститут фольклору (з 1936 р.), Інститут народної творчості і мистецтва (1942-1944), а нині їхній спадкоємець – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. Вони сприяли розвитку збирання і видання історичних пісень і були офіційними науковими центрами досліджень у цій галузі.

Чимало цікавих проблем теорії народної творчості порушив у своїх працях видатний учений Ф.Колесса. Так, у розвідці "Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь" (1920) він у дусі О.Потебні підкреслював, що в процесі усної передачі й колективного шліфування народна пісня зазнає постійних змін і варіюється як у формі, так і у змісті. Розглядаючи зміст і форму твору в їх діалектичній єдності та взаємозумовленості, автор відзначив, що новий елемент передусім виявляється у змісті, і зв'язок пісні з новою епохою особливо виразно відбивається в її ідейному спрямуванні. Дослідник надав величезної ваги художній формі, традиції, де консервується і своєрідно розкривається в кожному епоху художній досвід багатьох поколінь народу⁴⁴. Визначаючи наявність широких міжжанрових дифузій, Ф.Колесса водночас підкреслював відносну самостійність кожного жанрового утворення, зокрема, розмежову-

⁴⁰ Див.: Дей О. Іван Франко і народна творчість.– К.: Держлітвидав, 1955.– С. 80-82.

⁴¹ Каманін Ів. Українські богатирі козацької доби // ЗНТШ у Києві.– 1913.– Кн. 11.– С. 52-67.

⁴² Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях.– К., 1918.– С. 3.

⁴³ Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні.– К.: Товариство "Час", 1919.– С. 35.

⁴⁴ Колесса Ф. Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь // ЗНТШ, 1920.– Т. 130.– С. 2.

вав думи і пісні як дві різні парості художніх творів, що виростили зі спільного кореня, доводив, що пісні більш давні за походженням, аніж думи. Проблем теорії фольклору торкнувся Ф. Колесса у своїй доповіді “Українська народна пісня на переломі XVII-XVIII вв.” на присвяченій пам’яті М. Максимовичу ювілейній сесії Історичної секції УАН у Києві. Доповідач розвинув висловлювані ним раніше положення про єдність у пісні слова й музики, підкреслив величезну ритмо- і строфоутворюючу роль мелодії і розкрив глибокі традиційні основи української пісні. Ф. Колесса оглянув українські пісні XVII-XVIII ст. за їх змістом, підкреслив нерозривний зв’язок народнопоетичних творів з життям, високо оцінив кращі народні пісні – як справжні мистецькі перлини. Надійним критерієм віднесення пісенного твору до тієї або тієї групи дослідник вважав особливості його стилю: “Поетичного стилю народної пісні та її образного способу висловлюватись, що складався на основі неписаної, довгими віками виробленої поетики, не можна ніяк підробити”⁴⁵. Важливі теоретичні питання Ф. Колесса порушив у розвідці “Хмельниччина в українських піснях і думках” (1940). Дослідник характеризував народні пісні як колективну творчість, відзначав їхню історико-пізнавальну цінність, наголошував, що український історичний епос складався під впливом конкретних подій часу, за безпосередньої участі їх свідків і учасників. “Історична пісня чи дума, – писав Ф. Колесса, – лише тоді могла прийнятися й поширитися в народі, коли пам’ять про оспівану подію живо ще утверджувалася в народній традиції, коли жили ще її наочні свідки”⁴⁶.

Цінні матеріали, розшукані в архівах, опублікував М. Возняк. Він уперше зробив широкі текстологічні розшуки та зіставлення різних варіантів “Пісні про Байду”. (1929). У третьому томі “Історії української літератури” (Львів, 1924) автор багато уваги приділив історичній поезії.

М. Нагорного цікавила проблема історизму народної творчості, зв’язки фольклору з епохою, його соціальна функція. Про це йшлося, зокрема,

⁴⁵ Колесса Ф. Українська народна пісня на переломі XVII-XVIII вв. // Україна. – 1928. – Кн. 2. – С. 77.

⁴⁶ Колесса Ф. Хмельниччина в українських піснях і думках // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. Франка. – 1940. – Т. I. – С. 57.

у статті “Пісні і думи українського народу про боротьбу з польським панством в кінці XVI і першій половині XVII ст. (1595-1638)” (1938).

Дослідник фольклору М. Плісецький упорядкував і опублікував збірку “Думи та історичні пісні” (К., 1941), що вийшла невеликим форматом, у серії кишенькових видань, а трьома роками пізніше надруковано “Українські думи та історичні пісні” (1944), упорядковані М. Плісецьким з передмовою та за редакцією М. Рильського. Нова збірка повторювала перше видання, доповнюючи його 14-ма новими текстами. Твори цих жанрів наводилися в окремих розділах у обох книгах. До кожного розділу упорядник додав стислу передмову, де окреслював межі розвитку жанру, підкреслював велике пізнавальне значення цієї творчості. Автор констатував наявність “широкого” й “вузького” розуміння терміну “історична пісня”, зазначивши, що в цілому “більшість народних пісень є історичними”⁴⁷, розглядав розвиток української пісенної творчості в соціально-історичному розрізі. До історичних пісень дослідник, як і В. Антонович та М. Драгоманов, відносив і чимало колядок та щедрівок.

В основу аналізу історичних пісень у другій пол. XX ст. було покладено принцип сприйняття їх як невід’ємної складової східнослов’янського епосу. Перенесення акценту у порівняльно-історичному вивченні історичних пісень з національної самобутності на ототожнення українського героїчного епосу із східнослов’янськими епосами певною мірою приводило до нівелювання цієї національної самобутності.

Одним з перших у післявоєнні роки звернувся до розробки проблеми епосу П. Павлій. У 1955 р. він (спільно з М. Родіною та М. Стельмахом) уклав та опублікував велику збірку “Українські народні думи та історичні пісні”. У вступній статті до книги П. Павлій охарактеризував жанрові особливості українських дум та історичних пісень, зупинився на історії їх вивчення, підкреслив народність їхнього походження, розкрив зв’язки українського епосу з російською епічною творчістю, наголосив на великій історико-пізнавальній цінності та активній суспільній функції історичних пісень. Історичні пісні та думи в цій збірці,

⁴⁷ Плісецький М. М. Думи та історичні пісні. – К.: Рад. письменник. – 1941. – С. 153.

на жаль, подано без розмежування жанрів у двох розділах: дожовтневому і радянському.

Чимало уваги вивченню українських історичних пісень і дум приділив М.Рильський. Він творчо вирішував проблему героїчного епосу. Поет-академік написав низку спеціальних статей: “Сербські епічні пісні”, “Українські думи та історичні пісні”, “Героїчний епос українського народу” та ін. На основі узагальнення поглядів дослідників-попередників на думи та історичні пісні М.Рильський окреслив основні риси цих жанрів, наголосив на правдивому відображенні історичної дійсності в цих народних творах.

1958 р. М.Родіна опублікувала у двотомній праці “Українська народна поетична творчість” (I, 1958) розділ “Історичні пісні”. Чимало уваги приділила дослідниця специфічним особливостям жанру, відзначила шляхи його складання й характер зв’язку з життям народу на кожному історичному етапі, підкреслювала – як одну з найсуттєвіших жанрових ознак історичних пісень – яскраво виражену реалістичність зображення життя і водночас винятково важливу роль народно-поетичної традиції у розвитку жанру.

Історичні пісні як у дожовтневих, так і в радянських виданнях, друкувалися разом з думами або з творами інших пісенних жанрів. Уперше окремим великим за обсягом виданням було надруковано збірку “Історичні пісні” 1961 р. в започаткованій академічній науковій серії “Українська народна творчість”. Упорядники І.Березовський, М.Родіна, В.Хоменко опублікували велику кількість матеріалів зі вступною статтею й коментарями. Вони висвітлили розвиток історичної пісні в її міжжанрових зв’язках. Матеріали книги згруповано у два великі розділи: “Пісні епохи феодалізму”, “Пісні епохи капіталізму”. У межах розділів пісні поділено на групи, а ті – на підгрупи. Висока наукова вартість видання на той час і нині зберігає свою актуальність. Подаємо структуру збірки.

Перший розділ.

1) Боротьба проти феодально-кріпосницького гніту та іноземного поневолення в XV – першій пол. XVII ст.;

– Турецько-татарські напади та боротьба проти них (59 пісень, 34 вар.);

– Селянсько-козацькі повстання XVI – першої

пол. XVII ст. та визвольна війна українського народу 1648-1654 (26 пісень, 62 вар.);

2) Зростання соціального і національного гніту в другій пол. XVII та у XVIII ст. Народні рухи;

– Спільна боротьба українського і російського народів проти іноземних загарбників та поміщицько-старшинського гніту в другій пол. XVII – на поч. XVIII ст. (28 пісень, 118 вар.);

– Посилення феодально-кріпосницького і національного гніту в XVIII ст. та боротьба народних мас проти нього (116 пісень, 117 вар.);

– Зародження буржуазних відносин (18 пісень, 7 вар.);

– Визволення Правобережної України від польсько-шляхетського панування та Чорноморського узбережжя від турецько-татарських загарбників (9 пісень, 4 вар.);

3) Криза феодально-кріпосницької системи. Селянські рухи в першій пол. XIX ст.;

– Війни кінця XVIII – першої пол. XIX ст. Вітчизняна війна 1812 р. (5 пісень, 8 вар.);

– Селянські повстання проти феодально-кріпосницького гніту (27 пісень, 30 вар.);

– Скасування кріпосного права (5 пісень, 6 вар.).

Другий розділ.

1. Капіталістичний і поміщицький гніт у пореформений період. Революційна боротьба пролетаріату і селянства (32 пісні, 15 вар.).

2. Російсько-японська війна. Буржуазно-демократична революція 1905-07 рр. (13 пісень, 1 вар.).

3. Світова імперіалістична війна 1914-18 рр. Переддень Великої Жовтневої соціалістичної революції (18 пісень).

Найбільше варіантів пісень міститься у першому розділі: “Ой з-за гори високої (Пісня про Данила Нечая)” – 30 вар.; “Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче” – 31 вар.; “Ой пише, пише та гетьман Мазепа” – 25 вар.; “У містечку Богуславку Каньовського пана (Пісня про Бондарівну)” – 23 вар., “За Сибіром сонце сходить (Пісня про Устима Кармалюка)” – 25 вар. Упорядники збірки подали лише найхарактерніші, найцікавіші варіанти пісень, джерела окремих варіантів зазначені в коментарях, збережені також діалектні риси мови, пояснюються малозрозумілі слова; назви, імена, незрозумілі місця, що зустрі-

чаються в текстах пісень, витлумачуються в коментарях. Після текстів подано мелодії пісень (слід було вміщувати мелічний та вербальний компоненти в єдності). У збірці вміщено тільки пісні дожовтневого періоду. Назви пісень переважно подано за першим рядком. Тексти пісень у розділах згруповані за сюжетами і характерними образами. Упорядковані вони за історико-тематичним принципом, що дає можливість послідовно ознайомитися з піснями, в яких відбиваються історія, важливі явища суспільного життя українського народу. Безперечно, ця видатна збірка фольклору нині потребує перевидання з новими коментарями та повнішою кількістю варіантів, урахуванням нових архівних даних тощо.

У монографії С.Грици "Мелос української народної епіки" (1979; перевидана 1990 р. в Москві за назвою "Украинская песенная эпика"), вперше досліджено українську народну епіку як окрему категорію на основі історичних, соціологічних та музично-фольклорних джерел. Дослідниця виділяла класифікаційні ознаки епосу, розкрила зв'язок української пісенної епіки з історією, мелос епіки. С.Грица поділила за музичною композицією українську пісенну епіку "на два великі роди: строфічну, куди переважно належать балади, історичні пісні, і астрофічну, яку найповніше репрезентують думи"⁴⁸.

В останні десятиліття були захищені дисертації, присвячені вивченню жанру історичної пісні. Ю.Ткаченко у дисертації "Отражение исторической действительности в украинском народном песенном творчестве (на материале исторических песен и дум XVI-XVIII веков)" (1980) запропонував визначення історичної пісні, що його можна застосувати до творів жанру всіх історичних епох: "історичні пісні – уснопоетичні твори, які відображають діяльність достовірних осіб і вигаданих узагальнених героїв, конкретні події, типові ситуації і подають народу оцінку соціальним конфліктам, протиріччям епохи"⁴⁹. І.Сенько

⁴⁸Грица С.І. Мелос української епіки.– К., 1979.– С. 24.

⁴⁹Ткаченко Ю.К. Отражение исторической действительности в украинском народном песенном творчестве (на материале исторических песен и дум XVI-XVIII веков). Автореф. дис. на соиск. уч. степ. доктора истор. наук.– Каменец-Подольский, 1980.– С. 16. Див. також: Снігирьова Лілія. Українські історичні пісні (питання вивчення та публікації у ХХ ст.) // Виховний потенціал укра-

в дисертації "Історичні пісні слов'янських народів про події ХІХ століття" (1989) дослідив історичні пісні слов'янських народів (Росії, України, Білорусі, Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Югославії), що мають схожість історичної долі й тривалі історичні контакти. Автор виявив закономірності розвитку історичних пісень слов'ян, встановив, коли і як у декількох жанрових системах народної творчості виникають спільні або схожі ідеї, теми, сюжети, мотиви.

М.Мишанич у праці "Українські народні пісні Кубані на історичну та суспільно-побутову тематику" присвятила другий розділ історичним пісням, що побутують у репертуарі української діаспори Кубані. На думку дослідниці, навіть ті історичні пісні, що виникли в нових умовах на Кубані, зберігають загальнонаціональний характер у інтерпретації подій, поетиці, мелодиці тощо.

Отже, народні історичні пісні українського народу дістали високу оцінку з боку дослідників ХVІІІ-ХІХ ст. Це був початок збирання, спостереження та зіставлення пісень та дум, систематичного дослідження жанрової специфіки дум та історичних пісень, окреслення ознак жанру "історична пісня", впровадження історико-хронологічного принципу класифікації пісенності, початок вивчення українського епосу як історичного джерела, спроба комплексного підходу до науково-об'єктивного пізнання усної народної традиційної культури.

Якщо за радянської доби об'єктивне вивчення усної поетичної історії було проблемним, то наприкінці ХХ ст., з часу набуття Україною державної незалежності, у фольклористиці почав формуватися напрям, що спирається на досягнення світової науки, враховує праці українських істориків-класиків та сучасників. Історичні пісні як втілення актуальних суспільних тем, безпосередніх політичних настроїв мас здобувають шанс на повніше осмислення. Історична пісня стала художнім висловом народного розуміння і сприйняття багатьох важливих подій і соціально-визвольних рухів в історії України, а також видатних постатей і невідомих героїв.

їнського народного мистецтва, фольклору, обрядовості та звичаїв у роботі навчально-виховних закладів: Матеріали всеукраїнського науково-методичного семінару. 12 березня 2008 року.– Хмельницький, 2008.– С. 84-87.